مجله اقتصادی
شماره‌های ۹ و ۱۰، آذر و دی ۱۳۹۳، صفحات۱٤-۵

ریسک، مفهوم و کاربردهای آن در اقتصاد اسلامی

غلامرضا سرآبادانی
استادیار دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه
sarabadanig@yahoo.com

تأثیر و حضور ریسک در تمام فعالیت‌های اقتصادی (سرمایه‌گذاری و تجاری) آن را به‌عنوان یک عامل مهم در اقتصاد مطرح کرده است. به این دلیل نویسنده کتاب "نظریه المخاطره فی الاقتصاد الاسلامی" بر آن شده است که موضوع ریسک را تحت‌عنوان "نظریه ریسک در اقتصاد اسلامی" از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار دهد. هدف اصلی، بررسی نظریه ریسک در اقتصاد اسلامی از نظر پذیرش یا عدم پذیرش، نحوه کاربرد آن در فقه اسلامی و در ابعاد مختلف اقتصاد اسلامی از قبیل بانکداری اسلامی، بازارهای مالی و بسیاری دیگر از فعالیت‌های اقتصادی مانند بیمه، تجارت، سرمایه‌گذاری، تولید و توزیع درآمد است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ریسک همراه با ارائه کار یا سرمایه یا هر دو ریسکی است که در نظریه اقتصاد اسلامی مورد پذیرش واقع شده چنانچه در نظریه اقتصاد سنتی هم مورد تأیید است، اما ریسک منفک از کار و سرمایه (ریسک محض) مانند ریسک موجود در قمار، غرر و امثال آن مردود است و ریسک مقبول را به‌عنوان معیار سلامت شرعی معاملات و فعالیت‌های اقتصادی معرفی کرده است. بر اساس معیار مذکور، به بررسی مصادیق مختلف ریسک پرداخته و نتیجه می‌گیرد که ریسک موضوع قرارداد بیمه، ابزارهای پوشش ریسک (معروف به ابزارهای مشتقه) و معاملات روی آنها، عملیات بانکی در بانکداری اسلامی تجربه شده در برخی کشورهای اسلامی بر اساس معیار فوق قابل پذیرش نیست و در همه موارد فوق معیار مذکور نقض می‌شود.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد اسلامی، ریسک، نظریه ریسک، اقتصاد، بازارهای مالی، ابزارهای مشتقه.

۱. مقدمه

اهمیت بحث از نظریه ریسک و کاربردهای آن در اقتصاد اسلامی مبتنی است بر اعتقاد به اینکه نظریه مذکور معیار مهمی را جهت بررسی تمام قراردادهای مالی معاصر ارائه می‌کند و همچنین به‌واسطه این معیار روش فعالیت بانکی اسلامی و منطقی بودن نظریه تأمین مالی اسلامی آشکار می‌شود.

این پژوهش مرحله‌ای حساس از جریان ارتقاء و تکمیل مباحث مالی در اقتصاد اسلامی را ارائه می‌کند تا ساختار نظام اقتصاد اسلامی کامل شود. هنگامی‌که نظریه‌پردازی در این مرحله کامل شد کشف نظریه پیرامون ریسک می‌تواند اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در مهندسی مالی اسلامی داشته باشد، امری که به‌عنوان معیاری مطمئن و مورد پذیرش، ساماندهی انواع فعالیت‌های تأمین مالی اسلامی مبتنی بر آن است. به‌ویژه در عصر حاضر که

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

سرشار از تحولات و تطورات سریع و اختراعات مالی جدید است.

از نکات دیگری که در اهمیت این بحث دخیل است، نتیجه ممکن آن یعنی جمع‌کردن موارد متفرقه و شکل‌دهی و ساماندهی آن در قالب نظریه و مفاهیم کلی است که به‌منظور ساماندهی مسائل فرعی مبادلات مالی و تبیین احکام آنها و رفع پراکندگی مسائل متفرقه در زمینه‌های مختلف فعالیت‌های سرمایه‌گذاری و مالی در اقتصاد اسلامی معاصر انجام می‌شود. ضمن اینکه ریسک نقش روشنی در نظریه توزیع و چگونگی استحقاق کسب سود داشته و با میزان سود نیز مرتبط است.

این تحقیق درصدد بیان چگونگی تشکیل نظریه کلی (عام) مبتنی بر پایه‌ها و ارکانی است که دلایل و مؤیداتی برای آن اقامه می‌شود و در لوای آن فروع و مسائلی تنظیم می‌شوند و تعداد کثیری از مسائل و تصمیمات اقتصادی و مسائل فقهی مالی تفسیر و تبیین می‌شود و از طریق آن و به کمک منطق قانونگذاری واحد، انواع مبادلات مالی تنظیم می‌شوند.

این تحقیق، ارائه معیار ریسک به‌عنوان شرط ضروری سلامت شرعی در فعالیت‌های تأمین مالی و سرمایه‌گذاری و به‌عنوان مبنای حقوقی توزیع را بر عهده دارد و همینطور تجربه بانکداری اسلامی را بررسی کرده و میزان تطابق آن با شرط ضروری (ریسک) به‌عنوان عامل حفظ‌کننده ابتکار و توسعه در سرمایه‌گذاری را روشن می‌کند و موجب افزایش سود است. علاوه بر این، بررسی فعالیت‌ها و مبادلات در بازار اوراق مالی بر اساس معیار مذکور نیز بر عهده این پژوهش است.

۲. معنا و مفهوم ریسک

در این بخش محمد عویضه ابتدا معنای لغوی ریسک را ذکر کرده و سپس به تعریف آن از دیدگاه اقتصادی پرداخته و می‌گوید:

معنای لغوی و معنای فقهی کلمه مخاطره (ریسک)؛ بی‌پروایی، عدم اطمینان، تردد بین وجود و عدم، تقابل و تعادل است.

نظریه اقتصاد لیبرالی به جایگاه حقوقی تجویز استحقاق کارفرما (مدیر) برای سود در برابر ریسک اشاره دارد و ریسک را مجوز اصلی استحقاق سود و ایجاد آن قرار داده است و طبق نظر شومپیتر، ابتکار که دارای ماهیت نوآورانه و ریسکی است، منشأ سود است. برخی از نظریه‌پردازان رشد عوامل تخلف (عدم تحقق رشد) را به کمی درجه آمادگی تحمل ریسک و کمی انگیزه سود و قلّت تعداد کارفرمایان ریسک‌پذیر در کشورهای توسعه‌نیافته نسبت داده‌اند. محمد عویضه در مورد تفاوت ریسک مورد بحث در این تحقیق با ریسک موضوع بیمه می‌گوید: نظریه ریسک با ریسک در نظریه بیمه از دو جهت تفاوت اساسی دارد:

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

- از جهت آمادگی تحمل ریسک؛ یعنی بیمه‌شونده برای تحمل ریسک موجود در فعالیت آمادگی ندارد، در حالی که در نظریه ریسک این آمادگی وجود دارد.

- از جهت عدم تبعیت ریسک از عمل سرمایه‌گذاری و تجاری در بیمه؛ یعنی نظام‌های بیمه‌ای شامل آن نمی‌شوند. زیرا در خطر موضوع بیمه شرایطی که ریسک عمل سرمایه‌گذاری به آن نیاز دارد اعمال نمی‌شود. دلیل دیگر اینکه ریسک سرمایه‌گذاری مجوز استحقاق سود است و به این دلیل مبادله آن در مقابل عوض ممکن نیست، زیرا از جهتی این ریسک مجهول است و از جهت دیگر وجود آن گویای شرط ضروری سلامت شرعی است.

۳. جایگاه ریسک در اقتصاد اسلامی

در این بخش نویسنده چند مطلب را مورد بررسی قرار داده است:

۳-۱. مفهوم نظریه ریسک در اقتصاد اسلامی

اصول قانونگذاری مالی اسلامی ملازمه‌ای منطقی مبتنی بر عدالت، بین عمل و پاداش و بین حقوق و تکالیف و بین مغانم و مغارم و بین سرمایه‌گذاری- با انواع مختلفش- و نتایج آن است. همچنین محمد عویضه در بیان مفهومی دیگر از نظریه ریسک در اقتصاد اسلامی می‌گوید که منشأ استحقاق سود در هر عملیات سرمایه‌گذاری تنها ریسک همراه با مال یا عمل است، زیرا سرمایه‌گذار یا کارفرما آماده تحمل نتایج سرمایه‌گذاری از جهت سود یا زیان است.[۱]

در جای دیگر و در بیان مفهوم کلی و نهایی نظریه می‌گوید: این پژوهش به این نتیجه رسید که نظریه ریسک نظریه‌ای عمومی است که مجموعه‌ای از قواعد فقه مالی مانند "الخراج بالضمان"، "الغُنم بالغُرم"، "الغرم بالغنم"، "النعمه بقدر النقمه"، "النقمه بقدر النعمه"، "من ضمن مالاً فله ربحه" و "الاجر و الضمان لا یجتمعان" را در بر می‌گیرد و هر یک از این قواعد گویای ضابطه‌ای خاص در جنبه‌ای از جنبه‌های نظریه ریسک می‌باشد و این دسته از قواعد فقه مالی در مجموع یک فصل مشترک دارند یعنی همه آنها را یک معنای واحد مشترک جمع می‌کند که مبتنی بر منطق ملازمه بین مغانم و مغارم و منطق تساوی و تعادل است؛ به این معناکه تحمل نقمت به اندازه نعمت است و مبتنی بر منطق تقابل است یعنی استحقاق سود در مقابل تحمل زیان است و این معنا این قواعد را در موضوع عام و تحت نظریه واحد به نام "نظریه ریسک" جمع می‌کند. همچنین ممکن است بیان شود که قواعد فوق‌الذکر بنیان نظریه ریسک را شکل می‌دهند.

---

۱. پایه‌گذاری و بنای اصل این قاعده در ادامه بیان می‌گردد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۳-۲. ریشه‌یابی نظریه ریسک در اقتصاد اسلامی

محمد عویضه بعد از تبیین مفهوم و ماهیت نظریه در این بخش، جهت تثبیت و تحکیم آن به بیان مبانی آن در آیات و روایات پرداخته و می‌گوید: این پژوهش وجود نظریه ریسک را ثابت و اقدام به ریشه‌یابی آن کرده است و این امر با ارجاع آن به اصول شریعت انجام می‌گردد و استدلال به برخی از آیات قرآن کریم بر بخشی از معانی نظریه که مربوط به تقابل حقوق و تکالیف است، از جمله آیه "و علی الوارث مثل ذلک" و "لهنّ مثل‌الذی علیهنّ بالمعروف" انجام گرفته است (الطبری، ۱۴۰۵).

استدلال به سنت نبوی شریف بر نظریه نیز در جنبه‌ای دیگر از معانی نظریه و احکام آن که مربوط به استحقاق سود در مقابل ضمانت تلف است، مانند روایت "الخراج بالضمان" (الحاکم، ۱۹۹۰ و الشوکانی، ۱۹۷۳) و "الغرم بالغنم" (السندی، د.ت) انجام گرفته است. چنانچه استدلال به قواعد فقهی کلی از قبیل "الخراج بالضمان" ابن‌رشد (بی‌تا) و "الغنم بالغرم" الفیروزآبادی (۱۹۸۶) انجام گرفت.

نویسنده در ادامه و در تثبیت نظریه به جمع‌آوری ادله و شواهدی از کلمات فقهاء پرداخته و می‌گوید: گردآوری مؤیداتی از عبارات فقها که مدعای این پژوهش را تأیید می‌کند از قبیل آنچه در تحفه‌الأحوذی به نقل از شرح‌السنه آمده است که سود در هر چیزی فقط در صورتی که زیان بر عهده آن باشد حلال است و عبارت علاء کاشانی "و از نظر ما اصل این است که سود را مستحق می‌شود یا به‌واسطه مال و یا به واسطه عمل و یا به واسطه ضمان"، یعنی مال وقتی در ضمانت مضارب قرارگرفت مستحق همه سود می‌شود، انجام گرفته است (الکاسانی، ۱۹۸۲).

از دیگر مؤیداتی که نویسنده برای اثبات نظریه مورد نظر جمع‌آوری کرده نظریات اقتصادی است که بیان می‌کند این نظریه، مؤیدات قوی از تاریخ اندیشه اقتصادی دارد. (فرانکلین نایت) اعتقاد دارد که مدیر به جهت اینکه نوع خاصی از اعمال مبتنی بر خطر و آمادگی تحمل خطر را ارائه می‌کند، یعنی به اعتبار اینکه وی ریسک را تحمل می‌کند[1] مستحق درآمد خاص یعنی سود می‌شود (العوضی، د.ت). زیرا معتقد است که عمل کارفرما (مدیر) تحمل خطرات غیرقابل تأمین (بیمه کردن) است و شومپیتر[2] معتقد است که منظم (کارفرما) عامل مرکزی در فعالیت اقتصادی است. به این دلیل وی به عنوان مبتکر مستحق سود می‌باشد و مسلم است که ابتکار مبتنی بر عامل خطر است. همچنین، (هولی) آمریکایی نظریه ریسک را ارائه کرد زیرا معتقد است که سود به کارفرما (مدیر) داده می‌شود، به‌دلیل اینکه وی ریسکی را که پروژه در معرض آن است تحمل می‌کند و این سودها به طور مستقیم با میزان ریسک تناسب دارد (عوض، ۱۹۸۳). به این جهت اقتصادیون اتفاق دارند که کارفرما (مدیر) خطرناک‌ترین وظیفه از وظایف اقتصادی یعنی ابتکار را که رشد اقتصادی

1. Risk Bearer
2. J.Schampeter

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

متوقف بر آن است دارا می‌باشد. این وظیفه متکی بر قدرت پیش‌بینی و توان تحمل نتایج (ریسک) است.

مبنای دیگری که نویسنده برای این نظریه اثبات می‌کند نظریه عدالت است. وی در این خصوص می‌گوید: نظریه ریسک به مبنای عدالت که هدف نظریه است و معقولیت که ثمرات و ضرورت آن را تفسیر می‌کند، مستند می‌باشد. عدالت بیانگر جایگاه برتر و محوری نظریه ریسک است.

و سر انجام پایه‌ها و ارکان نظریه به‌واسطه عناصر اصلی که گویای طرف‌های عملیات سرمایه‌گذاری ریسکی می‌باشند، معین می‌گردد. این پایه‌ها عبارتند از درآمد احتمالی، شخص یا مقام ریسک‌کننده، کار ریسکی، ملکیت ریسکی و روش توزیع ریسک. چنانچه نتیجه‌گیری سه معیار و شرط برای نظریه ریسک در استناد ریسک به ملک مشروع و عمل مشروع نه به مجرد شانس‌ها و تلازم بین غنم و غرم که در معاوضه‌ها و مشارکت‌ها منعکس می‌شود، انجام گرفته است.

مفهوم وسیع نظریه شامل ابواب فقه مالی و به‌طور مشخص قراردادهای معاوضه‌ای و مشارکتی می‌شود. اما اعمال تبرعی از حدود نظریه ریسک خارج است، زیرا اینگونه اعمال مبتنی بر ارفاق است و از عدل به احسان تجاوز می‌کند و درگیری و منازعه در مورد آنها منتفی است.

در ادامه نویسنده بیشترین تلاش خود را را بر روی بیان کاربردهای عینی نظریه ریسک در بخش‌های مختلف؛ میراث فقه مالی اسلامی، سیستم بانکداری اسلامی و بازارهای مالی اسلامی در کشورهای اسلامی متمرکز کرده است.

۳-۳. کاربرد نظریه ریسک در اقتصاد اسلامی

۳-۳-۱. کاربرد نظریه در میراث فقه مالی

محمد عویضه در این خصوص می‌گوید: فقها ریسک را به‌عنوان مبدأ تشریعی در اجتهاداتشان لحاظ کرده‌اند. آنها می‌گویند مالک، ریسک استمرار ملک را تحمل می‌کند. یعنی کسی که عینی را به‌خاطر مصالح خودش قبض می‌کند، بر او لازم است که ریسک آن را تحمل کند. این منطق در اجتهاد در احکام بیوع (معاملات)، ایجارات (اجاره‌ها) و همچنین رهن و عاریه نیز ملاحظه شده‌است.

همچنین ایشان در مورد شرکت‌های سهامی می‌گوید: ریسک در شرکت‌های سهامی عام صفتی بارز و روشن است؛ یعنی هر کسی که در سود سهیم می‌شود آن ریسک را می‌پذیرد و این مطلب را فقهاء گذشته و محققین معاصر بیان کرده‌اند. در مشارکت‌های عمومی نیز (مضاربه و امثال آن)، هرکس عامل تولیدی ریسکی را ارائه کند، مستحق مشارکت در سود می‌شود و در موردی که دو طرف معامله در تحمل ریسک مشارکت ندارند سود مختص به فردی است که ریسک را می‌پذیرد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۴. کاربرد نظریه ریسک در توزیع

مبحث فقهی دیگری که نویسنده در اینجا مورد توجه قرار داده موضوع نقش نظریه در توزیع درآمد است. به بیان وی عوامل تولید در مذهب اقتصادی اسلام عبارتند از زمین، کار، سرمایه و ریسک که عامل تابع کار یا سرمایه است (المصری، ۱۹۹۳). در خلال این تقسیم، نقش ریسک در تعیین درآمد پدیدار می‌شود. درآمد یا از طریق اجرت قراردادی قطعی است که ارتباطی با نتایج عملیات سرمایه‌گذاری ندارد یا از طریق مشارکت در سود و زیان است. یعنی درآمد احتمالی و مازاد و ثمره‌ای که پس از پرداخت اجرت‌های قراردادی باقی می‌ماند با نتایج عملیات سرمایه‌گذاری ارتباط دارد. این درآمد مثبت خاص (سود) درآمد عامل کار و عنصر مال است زمانی که بر اساس ریسک ارائه شوند و نشان می‌دهد که صاحب این عامل دارنده سهام (صاحبان سرمایه نقدی ریسکی ضروری) یا صاحبان سرمایه عینی ریسکی یا کارفرما (مدیر) به‌معنای تحمل‌کننده ریسک نه به معنای اداره کننده، هستند.

در نتیجه هر عاملی که در تحمل ریسک سهیم باشد، در تقسیم سود نیز سهیم می‌شود. به‌عبارت دیگر وی معتقد است ریسک به‌عنوان یکی از مبانی حقوقی کسب درآمد هنگامی که با عمل یا مال همراه شود، مانند ریسک معتبر در تقسیم محصول در مشارکت‌ها و ریسک معتبر در تعیین فرد مکلف به تحمل نفقه، شمرده می‌شود.

۵. کاربرد نظریه ریسک در بانکداری

نویسنده با ذکر مسائلی به شرح زیر، در مورد کاربرد این نظریه در بانکداری اسلامی اظهار نظر کرده است (عویضه، ۲۰۱۰).

- بانکداری اسلامی اصالتاً– از جهت تئوری- بر جایگزینی اسلامی یعنی عامل عدم‌تأکد (ریسک) و تقسیم نتایج بین شریک‌ها، که آن را از بانکداری سنتی متمایز می‌کند، دلالت می‌کند. زیرا هر دو طرف (ثروتمند و تأمین مالی کننده)، به‌منظور تطبیق با قواعد فقهی "الغُنم بالغُرم" و "الخراج بالضمان" در سود و زیان مشارکت می‌کنند. یعنی این قواعد تلازمی را بین درآمد و ریسک اقامه می‌کند. میراث فقهی اسلامی روش‌ها و جایگزین‌های متعددی مبتنی بر مقررات نظریه ریسک؛ مانند شرکت‌ها از جمله شرکت عنان و شرکت مضاربه و بیع‌ها از جمله بیع‌های مرابحه‌ای و بیع‌های سلمی را جهت تأمین مالی برای ما باقی گذارده است، یعنی مشارکت بانک اسلامی به‌عنوان ثروتمند در تحمل ریسک‌های فعالیت تولیدی امری ضروری است. هر اندازه که قدرت بر تحمل ریسک بزرگتر باشد، احتمال نوع‌آوری و سود نیز زیاد می‌شود و رونق اقتصادی بیشتر شده و در این امر مصلحتی برای جامعه وجود دارد.

-ارتباط سود و عنصر ریسک؛ این ارتباط محل اتفاق نظریه اقتصاد سنتی و نظریه اقتصاد اسلامی است. بنابراین سود بارزترین انگیزه برای آمادگی تحمل ریسک‌های همراه عملیات نوآوری که رشد اقتصادی متوقف

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

بر آن است، می‌باشد. از سوی دیگر، تحمل ریسک‌ها موجب استحقاق سودی است که از نظر نسبت بالاتر از درآمد به ناحق حرام است. بنابراین، مادامی که بانکداری اسلامی اقدام به تأمین مالی بر مبنای سرمایه ریسکی می‌کند، درآمدهای آن (سود) بیشتر از درآمدهای بانک‌های سنتی خواهد بود. به این جهت بانکداری اسلامی به‌واسطه ارائه تأمین مالی مبتنی بر سرمایه ریسکی متمایز می‌شود و این امکان وجود دارد که سرمایه‌های کنز شده را جذب نماید تا آن را از تعامل با بانک‌های ربوی حفظ کند. این امکان وجود دارد که نوآوری و ابتکار را گسترش دهد، زیرا کارفرما (مدیر) کسی را می‌یابد که در ریسک با او سهیم شود و امکان تجهیز عملیات رشد به سمت صعود وجود دارد.

– نظریه اسلامی سرمایه‌گذاری و تأمین مالی؛ این نظریه، مبتنی بر عنصر ریسک و تحمل ریسک‌های بالا و حساب شده به جهت رابطه تلازمی و مستقیم بین درآمد و ریسک می‌باشد. چنانچه عملیات رشد بر دو عنصر ریسکی، سرمایه ریسکی و کار ریسکی و به‌ویژه کاری که دارای طبیعت نوآوری و ابتکاری است و ضرورتاً دارای طبیعت ریسکی نیز می‌باشد، مبتنی است.

– جنبه‌های مورد انتقاد؛ منتقدین بانکداری اسلامی بر انتقاد از افراط در به‌کارگیری مرابحه اجماع دارند. زیرا بانکداری اسلامی با این عملکرد، مهم‌ترین نشانه‌های تمایزش را از دست می‌دهد و منجر به ظهور برنامه‌ای زشت می‌شود که بانکداری اسلامی آن را تجربه می‌کند (لوقا اریکو و میترا فاراهباخش، ۱۹۹۸) و از برنامه اسلامی ایده‌آل به اندازه‌ای منحرف می‌شود که بدتر از برنامه مبتنی بر رباست (عویضه، ۲۰۱۰). زیرا موجب توزیع نامناسب ثروت شده و ثروت را از حساب بیچارگان به جانب ثروتمندان گسیل می‌کند و هزینه‌های اجرایی را نیز افزایش می‌دهد (عبدالستار، ۱۴۱۶). این پژوهش نشان داده است که اقدام بانک‌های اسلامی به افزایش اعتماد بر توزیع سرمایه ریسکی از طریق روش‌های مشارکتی در انواع مختلف آن و روش‌های مضاربه‌ای، با استفاده از توان کارفرمایان (مدیران) نوآور و خبره، جایگزینی مناسب برای کاربردی کردن اندیشه بانکی اسلامی و نظریه تأمین مالی اسلامی در جهت ایجاد یک انقلاب اقتصادی می‌باشد (عویضه، ۲۰۱۰).

۶. کاربرد نظریه ریسک در بازار اوراق مالی

نویسنده در توضیح کاربرد نظریه در مبادلات بازارهای مالی می‌گوید:

– اصل در سهم این است که یک واحد تأمین مالی، یک واحد ریسکی و یک واحد تصویتی (رأیی) است (عویضه، ۲۰۱۰). بنابراین صدور سهام ممتاز اصلاً جایز نیست؛ یعنی فعالیت شرکتی که اقدام به صدور سهام عادی و سهام ممتاز می‌کند، مشروع نیست. زیرا [صدور سهام ممتاز] معنای شرکت را که مبتنی بر اشتراک در غُنم و غُرم است، نقض می‌کند (الخیاط، ۱۹۸۷). ضمن اینکه ریسک معیار قطعی تمایز سهام از اسناد بدهی است.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

– هدف از عملیات وقاء و تحوط (پوشش) پرهیز از خطر نوسانات قیمت‌هاست و این امر به‌واسطه قراردادهای اختیارات و آتی‌ها صورت می‌گیرد، در حالی‌که این عمل [به‌کارگیری اختیارات و آتی‌ها] شرعاً ممنوع است (شابرا، ۱۴۰۸). چون با ظاهر نظریه ریسک منافات دارد و قرار دادن قیمت اختیار به‌عنوان ضمان ممکن نیست زیرا ضمان به‌معنای آمادگی تحمل سود یا زیان می‌باشد که منضبط به مبلغ معینی نیست، زیرا مجهول و درآمدی احتمالی (مثبت یا منفی) است و معاوضه آن با قیمت جایز نیست. چنانچه قراردادهای آتی متضمن مخالفت‌های متعددی با شرع می‌باشند.

– تفاوت مهم ریسک مباح با قماربازی حرام این است که ریسک مباح مستند به کار یا سرمایه استخدام شده است، اما مقامره (قماربازی) مستند به هیچ‌یک از آن دو نیست، بلکه به مجرد خواهش‌های درونی مستند می‌باشد. آنچه در بازارهای مالی جاری است منطبق با شرط‌بندی و نه با سرمایه‌گذاری ریسکی است. پس شرط‌بندی روی تفاوت قیمت‌ها نتیجه‌اش ریسک نوسان قیمت‌هاست؛ یعنی قمارباز کسی است که ریسک را ایجاد می‌کند. در حالی‌که سرمایه‌گذاری نتیجه‌اش ریسک‌های اقتصادی است که از عملیات تولید و از هر امر اضافی نیکوکننده محصول چه با تغییر و یا انبارکردن یا انتقال‌دادن آن حاصل می‌شود. هرکس که آماده تحمل این ریسک‌هاست مستحق سود است و سود بیانگر افزایش حقیقی در ثروت جامعه است (عویضه، ۲۰۱۰ و الساعاتی، ۲۰۰۳).

– معامله بر شاخص سهام انجام می‌گیرد، در حالی‌که تسلیم کردن یا قبض آن قابل تصور نیست زیرا شاخص نه کالا و نه ورقه مالی است، بلکه شیء مجردی است که از نظر فقهی صلاحیت موضوع عقد شدن را ندارد و فقط وسیله‌ای برای شرط‌بندی روی افزایش یا کاهش آن است! (عویضه، ۲۰۱۰ و جمیعی، د ت)

– عملیات فروش بی‌پشتوانه در بازارهای مالی معیار ریسک را در هم می‌ریزد و یکی از معانی نظریه ریسک را نقض می‌کند، زیرا آنچه نظریه ریسک بیان کرده این است که سود، درآمد ملک ریسکی یا کار ریسکی است. اما آنچه در عملیات بیع بی‌پشتوانه حاصل می‌شود به‌معنای این است که سفته‌باز اوراق مالی را می‌فروشد که مالک نیست پس اقدام به خریدن یا عاریه‌کردن آنها می‌نماید، در حالی‌که این امر شرعاً، به‌موجب فرمایش پیامبر(ص): "لاتبع ما لیس عندک" [آنچه را که نزد تو نیست نفروش] ممنوع است (الصنعانی، د ت). بنابراین فروش بدون پشتوانه ممنوع است (عویضه، ۲۰۱۰).

– سفته‌بازی روی تفاوت قیمت‌ها نقش قابل ذکری در انگیزه ابتکار و اختراع ندارد، بلکه ریسک سرمایه‌گذاری این نقش را بازی می‌کند. چنانچه سفته‌بازی روی تفاوت قیمت به ناحق بوده و در مرحله لاحق و متأخر از مرحله سرمایه‌گذاری حقیقی است و استخدام موقتی از منابع در معاملات مالی و مستند به مجرد حدس و دور از ملاحظات اقتصادی است. همچنین سفته‌بازی نه‌تنها نقدینگی را درون بازارهای مالی به انتظار بهره‌گیری از هر فرصتی که در آینده به وجود آید، حبس می‌کند بلکه مانع توزیع نقدینگی در پروژه‌های

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

بلندمدت می‌شود، اما ریسک سرمایه‌گذاری این نقش را از طریق بازار اوراق‌مالی بازی می‌کند که وظیفه خود را در جمع‌آوری پس‌اندازها و توزیع آنها در طرح‌های حیاتی بزرگ انجام می‌دهد. زیرا سرمایه‌گذاران حقیقی آماده تحمل ریسک‌های استمرار تملکشان بر دارایی‌های مالی می‌باشند. این نوع تخصیص، با عنوان بلندمدت توصیف شده و گویای تأمین مالی حقیقی برای پروژه می‌باشد. اما سفته‌بازان روی تفاوت قیمت‌ها عواملی خیالی و ذهنی برای افزایش مقدار تقاضا ایجاد می‌کنند و از طریق احتکارات یا سیاست‌های اشباع‌سازی بازار حاکم بر عرضه می‌شوند و این امر موجب اختلال در تعادل قیمت‌ها شده، قیمت‌ها را به صورتی بی‌ضابطه و بدون هیچ مجوز اقتصادی بالا و پایین می‌برند.

– ریسک مستند است به کار مثمر ثمری که در آن سرمایه و کار به‌عنوان دو عامل ریسکی انعکاس می‌یابد. پس هر طرح تجاری یا تولیدی خالی از عامل ریسک نمی‌باشد و این ریسک قراردادن پروژه را بر مبنای قابل محاسبه مشکل می‌کند و این معنایی است که این پژوهش بر آن متمرکز است. سفته‌بازی در بازارهای مالی —چنانچه شرایط غالب معاملات در بازارهای مالی است– از این معنا خارج می‌شود (عویضه، ۲۰۱۰). زیرا ریسک در این سفته‌بازی‌ها از یک‌سو مستند به کار نتیجه‌دار نیست و از سوی دیگر مستند به استمرار مالکیت بر دارایی‌های نتیجه‌دار (ملکیت ریسکی) نیست.

۷. نتیجه‌گیری

این نظریه مفهوم سه متغیر اقتصادی مهم یعنی سود و درآمد قراردادی در اقتصاد اسلامی و بهره در اقتصاد سرمایه‌داری را به خوبی بیان نموده و تفاوت اصلی آنها را روشن کرده می‌گوید:

– تفکیک واضح بین سود و بهره؛ بهره را به‌عنوان هزینه قراردادی توصیف می‌کند که باری سنگین بر سرمایه‌گذاری تحمیل می‌کند و ثروتمند آن را از جماعت ریسک‌کننده و ایجادکننده سود می‌گیرد و به همین دلیل تحریم شده.

– تفکیک سود (از درآمدهای قراردادی)؛ با توصیف سود به مازاد غیرمعینی که پس از کسر هزینه‌های قراردادی از ارزش محصول باقی می‌ماند؛ یعنی سود پرداخت قراردادی و توافق شده نیست، بلکه باقیمانده پس از محاسبه همه هزینه‌های صریح و ضمنی است و بنابراین سود را درآمد ریسکی حقیقی توصیف می‌کنند که در حساب هزینه‌ها نمی‌آید.

– ورود عوامل تولید در عملیات سرمایه‌گذاری به‌صورت مشارکت در تقسیم ریسک، به‌ویژه عامل سرمایه نقدی، آثار مثبتی روی عدالت توزیعی و تخصیص کارامد درآمدها دارد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

منابع

قرآن کریم

ابن‌رشد، محمد بن احمد القرطبی (۱۹۹۷)، *بدایه‌المجتهد و نهایه‌المقتصد*، بیروت: دارالکتب العلمیه و طبعه بیروت: دارالفکر و طبعه مصر: مکتبه الکلیات الازهریه، ۱۴۰۲ هـ و طبعه مصر: مطبعه الاستقامه، ۱۹۵۲ م.

ابن‌قدامه، المغنی (۱۳۸۹)، القاهره: مکتبه القاهره، کتاب‌الشرکه، مسأله: شرکه الابدان جایزه.

ابوغده، عبدالستار (۲۰۰۵)، صنادیق الاستثمار الاسلامیه، بحوث المتمر العلمی السنوی الرابع عشر (المؤسسات الماليه الاسلامیه: معالم‌الواقع و آفاق‌المستقبل)، کلیه الشریعه و القانون، جامعه الاماراه العربیه‌المتحده، فی‌الفتره ۱۵-۱۷/مایو/ غرفه تجاره و صناعه دبی، المجلد(۲).

البهوتی، کشاف‌القناع (۱۹۴۷)، القاهره: "مطبعه انصار السنه المحمدیه".

الحاکم، ابوعبدالله و محمدبن عبدالله (۱۹۹۰)، "المستدرک علی‌الصحیحین"، تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه،کتاب البیوع، حدیث ۲۱۷۶.

الخیاط، عبدالعزیز، *الشرکات فی الشریعه الاسلامیه*، بیروت: مؤسسه الرساله.

الساعاتی (۲۰۰۳)، "التورق و التورق المنظم دراسه تاصیلیه"، بحث مقدم الی مجمع الفقه الاسلامی، رابطه العالم الاسلامی-مکه المکرمه، اغسطس.

السندی، نورالدین، ابوالحسن محمد بن عبدالهادی، حاشیه السندی، تحقیق: عبدالفتاح ابوغده، حلب: مکبه المطبوعات الاسلامیه.

الشرینی، محمدالخطیب، الاقناع (۱۴۱۵ق)، تحقیق: "مکتب البحوث و الدراسات"، بیروت : دارالفکر.

الشوکانی، محمدبن علی (۱۹۷۳)، نیل الاوطار، بیروت: دارالجبل.

الصنعانی، حسین بن احمد السیاغی (۱۳۴۷ق)، *الروض النضیر شرح مجموع الفقه الکبیر*، القاهره: مطبعه السعاده.

الطبری، محمد بن جریر (۱۴۰۵ ق)، *تفسیر الطبری*، بیروت: دار الفکر.

العوضی ، رفعت(د.ت) ، نظریه‌التوزیع، *کلیه التجاره*، جامعه الازهر.

الفیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۹۸۶)، القاموس‌المحیط، بیروت: مؤسسه الرساله.

الکاسانی، علاءالدین ابوبکر بن مسعود (۱۹۸۲)، *بدایع‌الصنائع فی ترتیب الشرایع*، بیروت: دارالکتاب العربی.

الکافی، بیروت (۱۴۰۷ ق)، دارالکتب‌العلمیه.

الماده (۸۵) من مجله الاحکام العدلیه.

المصری، رفیق (۱۹۹۳)، أصول *الاقتصاد الاسلامی*، دمشق: دار القلم.

جمیعی، مقبل (د. ت)، الأسواق و البورصات، الاسکندریه: مدینه النشر و الطباعه.

دارالفکر و طبعه مصر: مکتبه الکلیات الازهریه (۱۴۰۲ ق) و طبعه مصر: مطبعه الاستقامه (۱۹۵۲).

شابرا، محمد عمر (۱۴۰۸ ق)، *نحو نظام نقدی عادل*، ترجمه: سید محمد سکر، واشنطن: المعهد العالمی للفکر الاسلامی.

عدنان عبدالله، محمد عویضه (۲۰۱۰)، *نظریه المخاطره فی الاقتصاد الاسلامی*، المعهد العالمی للفکر الاسلامی.

عوض، احمد صفی‌الدین (۱۹۸۳)، *مقدمه فی الاقتصاد الجزئی*، الریاض: دارالعلوم.

عوض، الشافعی عبدالرحمن (۱۹۷۸)، *عقد الرهن فی‌الشریعه‌الاسلامیه*، مصر: دار الانصار.

لوقا اریکو و میترا فاراهباخش (۱۹۹۸)، *النظام المصر فی‌الاسلامی: قضایا مطروحه بشأن قواعد الاحتراز و المراقبه*، ورقه عمل صندوق نقدالدولی، مجله جامعه الملک عبدالعزیز: الاقتصاد الاسلامی، مجلد (۱۳)، (۲۰۰۱).

معالم‌الواقع و آفاق المستقبل)، کلیه الشریعه و القانون – جامعه الاماراه العربیه المتحده، فی الفتره ۱۷-۱۵ /مایو (۲۰۰۵)، غرفه تجاره و صناعه دبی (۲۰۰۵)، المجلد (۲).

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]